

УДК 341.1/.8

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.26>

МЕЖІ ДІЇ ІМУНІТЕТУ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВИ ВІД ЮРИСДИКЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ТА ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ ІНСТИТУЦІЙ

Мельниченко В.С.,
аспірант кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0006-7847-2878

Мельниченко В.С. Межі дії імунітету посадових осіб держави від юрисдикції міжнародних та іноземних судових інституцій.

У статті висвітлюється проблематика меж дії імунітету посадових осіб від переслідування міжнародними та іноземними судовими інституціями, що має ключове значення в контексті реалізації правовідносин відповідальності, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права. Встановлено, що протягом тривалого часу в доктрині міжнародного права існувала аксіома щодо неможливості поширення юрисдикції міжнародних та іноземних судів на справи, що стосуються посадових осіб держави.

Однак така позиція нині суперечить пріоритетності в міжнародному праві норм *jus cogens*, оскільки супроводжується конкуренцією з правовідносинами щодо їх реалізації, зокрема пов'язаними із заборобою вчиняти злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії, а також відповідальністю за їх вчинення.

З'ясовано, що навіть з огляду на системний відхід від цієї ідеї, нині існують доволі сильні позиції на підтримку абсолютного імунітету посадових осіб держави. Виявлено, що одним із базових аргументів щодо підтримки цієї позиції, що наводяться її прихильниками, є рішення у справі «Демократична Республіка Конго проти Бельгії».

У ході аналізу установчих документів та рішень найбільш авторитетних міжнародних судових інституцій виявлено послідовний та виважений рух у напрямку відмови від абсолютизації концепції юрисдикційного імунітету, що супроводжується істотною підтримкою і на доктринальному рівні. Натомість у сучасному міжнародному праві визнаною є позиція щодо обмеженого тлумачення змісту цієї концепції, що не дозволяє злочинцям використовувати імунітет як інструмент відвернення міжнародно-правової відповідальності за вчинення серйозних порушень міжнародного права, що зачіпають інтереси глобальної спільноти.

Отже, у ході дослідження встановлено, що нині в міжнародному праві активно використовується концепція обмеженого тлумачення змісту юрисдикційного імунітету, що вочевидь є відповіддю на виклики, з якими стикається система міжнародного правосуддя, зокрема у вигляді загрози зловживання юрисдикційним імунітетом. Такий підхід безумовно є адаптацією науки міжнародного права до сучасних умов розвитку людства.

Ключові слова: імунітет, юрисдикція, *jus cogens*, правосуддя.

Melnychenko V.S. The boundaries of state officials' immunity from the jurisdiction of international and foreign judicial institutions.

The article highlights the problem of the boundaries of officials' immunity from prosecution by international and foreign judicial institutions, which is of key importance in terms of the implementation of legal relations of responsibility arising from the general international law imperative norms. It has been found that for a long time in the doctrine of international law there was an axiom regarding the impossibility of extending the jurisdiction of international and foreign courts to cases concerning state officials.

Nonetheless, such a position now contradicts the priority of *jus cogens* norms, since it is accompanied by competition with legal relations for their implementation, in particular, related to the prohibition to

commit the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes, the crime of aggression, as well as responsibility for their commission.

The research has shown that even given the systematic departure from this idea, there are currently quite strong positions in support of state officials' absolute immunity. It has been established that one of the basic arguments in support of this position, cited by its supporters, is the decision in the case of «Democratic Republic of the Congo v. Belgium».

During the analysis of the constituent documents and decisions of the most authoritative international judicial institutions, a consistent and balanced movement towards the rejection of the absolutization of the jurisdictional immunity concept has been revealed, accompanied by significant support at the doctrinal level. In modern international law, a position has been recognized regarding the limited interpretation of the content of this concept, preventing criminals to use immunity as a tool to avoid international legal liability for committing serious violations of international law affecting the interests of the global community.

Thus, the study established that the concept of limited interpretation of the jurisdictional immunity content is currently actively used in international law, which is a reaction to the challenges faced by the international justice system, in particular, in the form of the threat of abuse of jurisdictional immunity. This approach is certainly an adaptation of international law to the modern conditions of human development.

Key words: immunity, jurisdiction, jus cogens, justice.

Постановка проблеми. У сучасній науці міжнародного права питання імунітету посадових осіб держави від юрисдикції міжнародних та іноземних судових інституцій постає як одна із найгостріших проблем. Його важливість обумовлена необхідністю забезпечення караності діянь, що зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства. Однак, зважаючи на особливості та функціональне призначення юрисдикційного імунітету, цей інститут нерідко використовується як інструмент уникнення відповідальності навіть за порушення імперативних норм міжнародного права. З огляду на це, невирішеним залишається питання щодо співвідношення інституту юрисдикційного імунітету та норм *jus cogens* в сучасній правовій реальності.

Стан опрацювання проблеми. Дослідження інституту юрисдикційного імунітету є доволі поширеним явищем. Проте більшість науковців розглядає його саме в частині імунітету держави від юрисдикції міжнародних та іноземних судових інституцій, залишаючи осторонь питання меж дії імунітету посадових осіб в контексті вимог сучасної правової реальності.

Метою статті є встановлення меж дії імунітету посадових осіб держави від юрисдикції міжнародних та іноземних судових інституцій в умовах виключної міжнародно-правової імперативності норм *jus cogens*.

Виклад основного матеріалу. В умовах стрімкого розвитку системи міжнародної безпеки, що супроводжується необхідністю адаптації правових засобів регулювання міжнародної комунікації, правосуддя здається універсальним інструментом, здатним гарантувати стабільність правовідносин, що становлять основу міжнародного правопорядку.

Розвиток науки міжнародного права не є лінійним процесом. Його хід завжди є відповіддю на виклики, з якими стикається ця наука на певному етапі свого існування, у зв'язку з чим надзвичайно важливим є забезпечення своєчасності та вичерпності вживаних заходів. Так, досвід минулого століття показав усю складність проблем, які можуть виникати у разі нездатності міжнародного співтовариства адаптувати інструменти правового регулювання міжнародної комунікації до вимог часу.

Історія містить чимало прикладів, коли система міжнародного правопорядку ставиться під сумнів діями окремих осіб, які займають вищі державні посади. На жаль, такі ситуації трапляються час від часу, що зумовлює потребу в активному втручанні міжнародного співтовариства.

Вже протягом тривалого часу однією з центральних проблем науки міжнародного права є питання відповідальності. Її дискусійність викликана прагненнями міжнародної спільноти забезпечити життєздатність системи безпеки та адаптувати її до існуючих та потенційних загроз. У ході реалізації цього наміру важливо уникати ірраціонального прагнення щодо забезпечення проміжної справедливості, нехтуючи ймовірними наслідками стратегічного характеру.

У контексті досліджуваного рівня загроз, особливу увагу привертає питання відповідальності посадових осіб держави за дії, що супроводжуються серйозними порушеннями норм міжнарод-

ного права, що зачіпають інтереси глобальної спільноти. Безумовно, така поведінка вимагає миттєвої та вичерпної реакції, що є запорукою забезпечення людства від глобальних деструктивних наслідків.

Однак притягнення до відповідальності осіб, що займають на момент вчинення таких діянь посади, які належать до керівних в межах держави, зазвичай передбачає необхідність подолання низки труднощів, зокрема й вирішення проблематики юрисдикційних імунітетів.

Інститут імунітетів посадових осіб держави від міжнародної та іноземної судової юрисдикції має значний історичний генезис. Функціональне призначення цього інституту вбачається в забезпеченні державного апарату від будь-якого зовнішнього втручання під час реалізації його функцій. Водночас інститут юрисдикційних імунітетів виправдано розглядається як серйозна перешкода для здійснення міжнародного правосуддя та належної реалізації правовідносин, що впливають з імперативних норм міжнародного права.

Нині в науці міжнародного права виокремлюють 2 різновиди таких імунітетів: *ratione personae* (персональний імунітет) та *ratione materiae* (функціональний імунітет). Якщо дія першого завжди обмежена періодом перебування на посаді, то другий таких обмежень не має.

Існують два різних імунітети, які надаються особам, оскільки вони є державними службовцями: імунітет *ratione personae* та імунітет *ratione materiae*. Імунітет *ratione personae* описується як імунітет, що надається через посаду, яку обіймає посадова особа в державі, або імунітет, що надається через статус посадової особи. Імунітет *ratione materiae* надається через діяльність, здійснювану державною службовою особою, тобто імунітет пов'язаний з офіційними діями [1, с. 280].

Протягом тривалого часу імунітет посадових осіб держави розглядався як абсолютна категорія. Ґрунтуючись на класичній концепції суверенітету держави, цей інститут ніби слугував підтвердженням його вихідних положень. Стратегічних змін доктрина юрисдикційних імунітетів зазнала завдяки практиці низки міжнародних та національних судових інституцій.

Так, згідно з рішенням Нюрнберзького трибуналу принцип міжнародного права, який за певних обставин захищає представників держави, не може бути застосований до дій, які міжнародне право засуджує як злочинні. Виконавці цих діянь не можуть прикритися своїм службовим становищем, щоб звільнитися від покарання у відповідних провадженнях [2]. Це положення насамперед впливає зі статті 7 Статуту Трибуналу: «Посадове становище підсудних, чи то як голови держави, чи відповідальних посадовців урядових установ, не повинно розглядатися як звільнення їх від відповідальності або пом'якшення покарання» [3].

Положеннями Статутів Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії передбачається, що посадове становище будь-якого обвинуваченого, чи то як глави держави чи уряду, або як відповідального урядовця, не звільняє таку особу від кримінальної відповідальності та не пом'якшує покарання [4; 5].

Крім того, фундаментальне значення має рішення Палати лордів у справі «Regina v. Bartle and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others Ex Parte Pinochet». Його особливість вбачається в руйнуванні концепції безкарності, з огляду на заперечення поширення імунітету на правовідносини відповідальності за вчинення посадовими особами держави злочинів під час виконання офіційних повноважень.

Провадження найпрямішим чином поставило перед собою вибір між двома конкуруючими позиціями міжнародного правового порядку. З одного боку, існувало міжнародне право минулого, згідно з яким глава держави міг робити те, що забажає, і до кінця свого життя покладатися на той факт, що він має імунітет перед судами. З іншого боку, існувало міжнародне право сьогодення та майбутнього, згідно з яким колишній глава держави не мав імунітету від претензій, висунутих у зв'язку з кричущими злочинами, заподіяними невинним жертвам [6, с. 421-422].

Таким чином, сучасна практика авторитетних судових інституцій свідчить про поступовий відхід від усталеної доктрини абсолютних юрисдикційних імунітетів посадових осіб держави.

Проте позиція щодо неможливості притягнення до відповідальності таких осіб є поширеною й нині. Принципово важливе значення для прихильників цієї концепції відіграє рішення у справі «Демократична Республіка Конго проти Бельгії».

У зазначеному рішенні Міжнародний суд ООН наголосив, що згідно з міжнародним звичаєвим правом імунітети, якими забезпечуються міністри закордонних справ, надаються не для їхньої особистої вигоди, а для забезпечення ефективного виконання ними своїх функцій від імені відповідних держав. Функції, що реалізуються міністром закордонних справ, такі, що протягом усього

терміну перебування на посаді він користується повним імунітетом від кримінальної юрисдикції та недоторканністю за кордоном. Зважаючи на те, що метою такого імунітету та недоторканності є запобігання перешкоджанню міністру в реалізації його обов'язків іншою державою, не можна проводити жодної різниці між діями, вчиненими останнім у «офіційній» якості, та тими, які, як зазначається, були вчинені у «приватній якості», або, якщо на те пішло, між діями, вчиненими до вступу на посаду міністра закордонних справ, та діями, вчиненими протягом періоду перебування на посаді [7].

О. Дроздов, І. Ліщина, О. Дроздова, В. Ковтун, проводячи аналіз норм Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, зазначають, що його положення передбачають можливість обмеження імунітету чинних глав держав, що суперечить усталеним нормам міжнародного звичаєвого права та практиці Міжнародного суду ООН (зокрема, у справі *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)*). Відступ від зазначеного принципу автори статті пропонують розглядати як прояв «конструктивного правового нігілізму», зважаючи на намагання обійти існуючі універсальні механізми реалізації міжнародного кримінального правосуддя [8, с. 27-28].

Проте відхід від усталеної практики в межах міжнародного права радше є проявом динамічності цієї науки, що супроводжується постійним розвитком її окремих інститутів. Ба більше, такі зміни спрямовані на формування нових концепцій, адаптованих до умов сучасного розвитку суспільства, і аж ніяк не свідчать про повну зневагу до права та заперечення визнання його цінності.

На думку М.А. Саммерса, з огляду на текст цього рішення, не існує жодного винятку зі звичайного права щодо імунітету *ratione personae* або *ratione materiae* державних посадовців від «кримінальної юрисдикції» міжнародних та іноземних судів, навіть за основні міжнародні злочини. Після більш ніж півстоліття руйнування правила абсолютного імунітету від судового переслідування за тяжкі міжнародні злочини, схоже, що державні службовці в національних судах все ще можуть заявити: «*L'état c'est moi*» (державна – це я)» [9, с. 478, 493].

Проте використання юрисдикційного імунітету в такому трактуванні створює труднощі в контексті дотримання пріоритетності у міжнародному праві норм *jus cogens*. Так, наприклад, виникає різкий дисонанс у співвідношенні зазначеного підходу з правовідносинами щодо реалізації норм *jus cogens*, пов'язаними із заборобою вчиняти злочин геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочин агресії, а також відповідальності за їх вчинення.

Здійснюючи ґрунтовний аналіз співвідношення імунітету держави та норм *jus cogens*, суддя Міжнародного суду ООН К. Тріндаде зазначає, що норми *jus cogens* стоять над прерогативою чи привілеєм імунітету держави з усіма наслідками, які випливають з цього, що дозволяє уникнути відмови у правосудді і не допустити безкарності. Суддя заявляє, що його тверда позиція полягає в тому, що держава не має імунітету у разі вчинення міжнародних злочинів, грубих порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права [10, с. 263].

На думку судді Міжнародного суду ООН А. А. Юсуфа, хоча імунітет держави є нормою звичаєвого права, а не просто питанням ввічливості, сфера його застосування ставала дедалі вузькою протягом останнього століття в міру еволюції міжнародного права від державницької правової системи у напрямку правової системи, яка захищає права людей у відносинах з державою [10, с. 264].

Водночас варто уникати вузького підходу до розуміння зазначеної позиції, натомість надаючи перевагу тлумаченню думки авторів у контексті інституту імунітетів в цілому.

Починаючи з середини минулого століття в науці міжнародного права інтенсивного розвитку зазнають міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право. Безумовно, такі зміни є видатним досягненням людської цивілізації, адже трагічні події першої половини ХХ століття показали всю вразливість міжнародного правопорядку, у зв'язку з чим виникла об'єктивна потреба у формуванні дієвих механізмів правового регулювання міжнародної безпеки, що демонструватиме виключний пріоритет прав людини. З огляду на це, особливої актуальності набуває питання співвідношення вказаних галузей права з інститутом юрисдикційних імунітетів.

З цього приводу суддя А.А. Юсуф зазначає, що коли юрисдикційні імунітети вступають у протиріччя з основними правами, які охороняються правом у галузі прав людини або гуманітарним правом, слід шукати баланс між справжніми функціями та цілями імунітету та здійсненням основних прав людини та принципів гуманітарного права [10, с. 264].

Виникнення та подальше закріплення понять *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes* забезпечують міцну концептуальну основу для обґрунтування здійснення юрисдикції державою над осо-

бами, незалежно від їхнього офіційного становища, які вчиняють злочини, що загальновизнано розглядаються як напади на спільні інтереси та цінності міжнародної спільноти [11, с. 277].

У Проекті статей про імунітет посадових осіб держави від іноземної кримінальної юрисдикції, прийнятому в першому читанні Комісією міжнародного права ООН, передбачається, що глави держав, глави урядів та міністри закордонних справ користуються імунітетом *ratione personae* лише протягом терміну їх повноважень. Такий імунітет *ratione personae* охоплює всі діяння, вчинені чи то в особистій чи офіційній якості главами держав, главами урядів та міністрами закордонних справ протягом або до терміну їх повноважень [12].

Проте аналіз інших положень Проекту дає змогу встановити, що реалізація імунітету обмежена міжнародним правом. Так, у проекті статті 7 йдеться, що імунітет *ratione materiae* від здійснення іноземної кримінальної юрисдикції не застосовується щодо: злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину апартеїду, тортур, насильницького зникнення [12].

Римський статут Міжнародного кримінального суду містить положення, згідно з яким посадове становище глави держави або уряду, члена уряду або парламенту, обраного представника чи державної посадової особи в жодному разі не звільняє особу від кримінальної відповідальності згідно із цим Статутом та не є, саме по собі, підставою для пом'якшення покарання. Імунітети або спеціальні процесуальні норми, які можуть бути пов'язані з посадовим становищем особи відповідно до національного або міжнародного права, не повинні перешкоджати здійсненню Судом своєї юрисдикції щодо такої особи [14].

Як зазначає Г. Лаутерпахт, посадову особу держави можна притягнути до відповідальності. Вчений наголошує, що в тому випадку, коли відповідальність обумовлена злочинним умислом відповідальної особи, доцільно, щоб кримінальні наслідки діяння стосувалися особи, яка діє від імені держави, і навіть коли особа не діє в такому статусі, проте все ж здатна вчинити шкідливу дію завдяки тому, що зазвичай виступає як агент чи службовець держави [14, с. 42].

Зі справи Б. Хуртса, в ході вирішення якої розглядалося питання обсягу юрисдикційного імунітету, вбачається, що імунітет надається лише в тому випадку, якщо держава погоджується на присутність та проведення операції посадовцем іноземної держави, або коли міжнародне право регулює ситуацію, виключаючи дію національного права, наприклад, під час міжнародного збройного конфлікту [15, с. 224].

Еволюція підходу до вирішення одного з найскладніших питань міжнародного кримінального правосуддя викликає чимало дискусій, зважаючи на сильні в минулому позиції щодо неможливості притягнення посадових осіб держави до відповідальності міжнародними та іноземними органами правосуддя. З цього приводу М.А. Саммерс додає: «Г. Гроцій, якого часто називають батьком міжнародного права, був би шокований, дізнавшись, що у ХХІ столітті міжнародна спільнота стверджує про право переслідувати державних посадовців за міжнародні злочини» [5, с. 463].

Розвиток міжнародних прав людини та нещодавнє зростання «міжнародного громадянського суспільства» відображають міжнародну систему, яка повільно, але впевнено приймає верховенство права. Тільки у світі із визнаними правилами та інституціями є простір для процвітання окремих осіб та правозахисних груп, щоб кидати виклик прерогативам державного суверенітету (разом з його цинічною політикою та залежністю від військової та економічної сили), маючи моральний авторитет та повільну, але впевнену еволюцію обов'язкових правил та ефективних судових процесів [6, с. 441].

Характеризуючи існуючий стан соціального дисбалансу, К. Тріндаде вказує, що поточний процес необхідної гуманізації міжнародного права є реакцією на такий стан речей. Рятуючи універсалістське бачення, яке ознаменувало витоки найчіткішої доктрини міжнародного права, вищезгаданий процес гуманізації сприяє побудові нового *jus gentium* ХХІ століття, орієнтованого на загальні принципи права [16, с. 291-292].

Висновки. Отже, теорія та практика науки міжнародного права свідчать про послідовний та системний відхід від абсолютизації концепції імунітету посадових осіб держави від юрисдикції міжнародних та іноземних судових інституцій. Такі зміни є реакцією на виклики, з якими нині стикається наука міжнародного права, зокрема необхідність подолання дії юрисдикційних імунітетів в контексті забезпечення належної реалізації правовідносин, що впливають з норм *jus cogens*.

Вочевидь динамічність науки й спостерігається у здатності до адаптації до поточного стану розвитку системи міжнародного порядку за допомогою покращення існуючих або формування

альтернативних правових механізмів вирішення нагальних проблем, що аж ніяк не можна розглядати як заперечення права або зневагу до його ролі в житті міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Franey E.H. Immunity, Individuals and International Law. Which Individuals are Immune from the Jurisdiction of National Courts under International Law? Phd thesis. London, 2009. 296 p.
2. Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/judlawch.asp> (Last accessed: 30.07.2025).
3. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/nuremberg-tribunal-charter-1945?activeTab=> (Last accessed: 05.08.2025).
4. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/es/ihl-treaties/ictt-statute-1994?activeTab=> (Last accessed: 06.08.2025).
5. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/icty-statute-1993?activeTab=> (Last accessed: 07.08.2025).
6. Byers M. The Law And Politics Of The Pinochet Case. *Duke Journal of Comparative & International Law*. 2000. No. 10. P. 415–441.
7. Arrest Warrant of 11 April 2000» (Democratic Republic of the Congo v. Belgium. Overview of the Case. URL: <https://www.icj-cij.org/case/121> (Last accessed: 04.08.2025).
8. О. Дроздов, І. Ліщина, О. Дроздова, В. Ковтун. Притягнення вищого військово-політичного керівництва Російської Федерації до відповідальності за злочин агресії: підписання Угоди про створення Спеціального трибуналу щодо злочину російської агресії проти України. *Право України*. 2025. № 5. С. 9–41.
9. Summers M. A. Immunity or Impunity? The Potential Effect of Prosecutions of State Officials for Core International Crimes in States Like the United States That Are Not Parties to the Statute of the International Criminal Court. *Brooklyn Journal of International Law*. 2006. Vol. 31. P. 463–493.
10. Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice. URL: [file:///C:/Users/jUser/Downloads/st_leg_serfl_add5%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/jUser/Downloads/st_leg_serfl_add5%20(1).pdf) (Last accessed: 03.08.2025).
11. Bianchi A. Immunity versus Human Rights: The Pinochet Case. *European Journal of International Law*. 1999. Vol. 10, No. 2. P. 237–277.
12. Report of the International Law Commission, Seventy-third session (18 April–3 June and 4 July–5 August 2022). URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2022/> (Last accessed: 04.08.2025).
13. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 03.08.2025).
14. Lauterpacht H. International Law and Human Rights. New York: Frederick A. Praeger, inc, 1950. 475 p.
15. Sanger A. Immunity of State Officials From the Criminal Jurisdiction of a Foreign State. *Cambridge University Press*. 2013. Vol. 62, No. 1. P. 193–224.
16. Trindade C. International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium. Third Revised Edition. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 770 p.